

TÜRK YE TÜRKÇES A IZLARININ ARNAVUTÇADAK ZLER ÜZER NE

Adriatik DERJAJ*

ÖZET

Her hangi bir dilin unsurlarını bir ba ka dilde görülüp fark edilmesi, söz edilen diller arasında bir ödünçlemenin ola an oldu u anlamına gelmektedir. Prensip olarak, dilsel ödünçlemenin olgusu, bir kitlenin konu urlarının ba ka bir kitlenin konu urlarıyla gerçekle tirdikleri *temasın* meyvasıdır. Böylesi bir temas, kültürel ve dinsel faktörlere uzanan; tarihi, co rafi, siyasi, iktisadi, sosyal vb. faktör ve nedenlerden olu an bir nedenler gerdanın sonucu olabilir. Bu bakı açısıyla de erlendirecek olursak *temasın do ası* verinti ve alıntılarının dinami ini belirlerken, temasın *uzantısı*, *yo unlu u* ve *zaman yayılımı* ise verinti ve alıntılarının *tipolojisini* belirler. Bu makalede Balkan yarımadasının batısında binlerce yıldan beri meskûn olan Arnavutların, O uz – Osmanlı Türkleri ile yaklaşık altı asırlık ili kileri ele alınacaktır. Bu ili kiden do an dil etkile imin getirdi i dilbilgisel veriler üzerinde durulacak ve Arnavutçada bulunan Türkiye Türkçesi a ızlarının leksikolojik izleri tespit edilmeye çalı ılacaktır. Bu do rultuda ilk olarak Arnavutçada bulunan Türkçe verintilerin eskilik, derinlik ve co rafi yayılma kriterlerine göre bir sınıflandırmasına gayret edilecektir. *Doublets normatives* verintiler olarak adlandırılan örneklere yer verilecek, dil etkile imi olgusunun en derin parametrelerini gösteren, Arnavutçanın sözcelemine *yapı an* ve Türkiye Türkçesi a ızlarının zenginli inin aynasını saydı ımız sözcüklerin, leksikolojik, morfolojik ve fonolojik uyum kriterleri de erlendirmeleri üzerinde durulacak.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi A ızları, Arnavutça, Dilbilgisi, Diyalektoloji, Dil Tarihi.

ON THE TRACES OF TURKISH DIALECTS IN ALBANIAN

ABSTRACT

Seeing the elements of a language in to another language, gives us the meaning and understanding that between this languages has occurred the phenomenon of borrowing. In principle, a case of linguistic borrowing is the fruit of the *contact* that speakers of a mass have had with the speakers of another mass. This kind of contact may been cause from a long chin of reasons; from cultural and religious factors to historical, geographical, political, economic, social, etc., factors and reasons. If we sum up from this point of view the *nature of contact* determines the dynamics of borrowings, while the *extension*, *density* and *time-propagation* of contact determine the typology of them. In this article, we will analyze the contacts and relations between Albanians, the residents and inhabitants of the West Balkan Peninsula since millenniums, occurred with Oguz – Ottoman Turks among six centuries. We will focus on the data results of interaction and try to find the lexical traces of Anatolian Dialects in Albanian. We will do a classification of Turkish borrowings in Albanian according the antiquity, depth and geographical spread criteria. We will give place to the so colled *doublets normatives* borrowinds too. We will focus on, lexical, morphological and phonological compliance criteria of Turkish borrowings *attached* in Albanian, wich are the best examples that clarify and mirrors the richness of Anatolian Dialects.

Keywords: Turkish Dialects, Albanian, Grammar, Dialectology, History of Language.

* Dr., Tiran Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Slav ve Balkan Dilleri Bölümü, Tiran – ARNAVUTLUK, E-posta: adriatikderjaj@yahoo.com.

Verilen bir dilin, bir ya da birden çok dille olu turabildi i dilsel temaslar, *in abstarcto*, bir ili kinin oldu una i aret etmezler. Aksine bir kültürün ve bir kitlenin ya da toplulu unun bir ba ka kültür, bir ba ka kitle ya da toplulukla olan ili kisine i aret ederler. Bu do rultudan bakınca, insanlar arasındaki ili ki do rudan bir ili ki olmayabilir. Fakat kültür, dünya görü ü, etik (ya ama tarzı) gibi hususlar ise her zaman do rudan bir ili kiyi i aret eder.

Arnavutçanın Osmanlı dönemi Türkçesi ile olu turabildi i dil temasları konusunda ise, temasların durumu ister kültür, dünya görü ü, etik (ya ama tarzı) düzlemde, ister insanlararası düzlemde *do rudan* bir temas olarak kar ımıza çıkmakta. Bu diller arasındaki temasların do u una etki eden en eski faktörlerden biri de slam inancının yayılmasıdır.

Arnavutların slamiyet ile ilk temaslarının ve Müslüman dinine giri ilerinin izleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı Dönemi öncesi Orta Ça asırlarında, Arnavutların ya adı ı topraklar, buldukları co rafi konumdan dolayı O uz – Türk dünyasından misyonerler tarafından hem dinî hem askerî amaçlarla sık sık ziyaret edilmi tir. Bu do rultuda, söylemek gerekir ki, Arnavut halkının Müslümanla ması umumi bir süreç olarak *ab nihilo* ekinde olmadı; bilakis, bahsetti imiz ilk temaslar, sınırlı görülmelerine ra men, bir ba langıç rolünü oynadı (Hristiyanlı ın yayılmasının ilk dönemlerinde oldu u gibi) ve Osmanlı Döneminde görülen slamiyetin umumi kabulünü, kolayla tırdı. Sarı Saltık ve Balım Sultan gibi Hacı Bekta i Veli'nin mürit ve misyonerlerinin Arnavutların ya adı ı co rafyada yaptıkları hayırseverlik i leriyile ve halka slamiyeti tanıtp sevdirmeleriyle bu din yayıldı diline kar ı da bir *sempati* ve *çekicilik* ivmesinin do masına neden oldu. Kanaatimizce, Arnavutçaya giren ilk Türkçe sözcükler, Eski Anadolu Türkçesi döneminin özelliklerini barındıran dinî verintilerdir ve bunlardan en ilkleri, *dua* – dua, *xhenet* – cennet, *xhenem*, *xhehenem* – cehennem *kurban* – kurban, *namaz* – namaz, *Qabe* – Kabe, *avdes* – abdest, *harram* – haram, *gjynaf* – günah, *sevap* – sevap, *imam* – imam, *dervish* – dervi , *musliman*, *mysliman* – Müslüman, *islam* – slam, *din* – din, *pejgamber*, *pejgamer* – peygamber, *hajde* – hadi, *sadaka* – sadaka, gibi verintilerdir. Bunlar günümüz Arnavutçasının sözcesine ve sözlükçesine yerle mi ve geçen asrın ba ndan beri ba layan *püristik* hareketlere kar ı dayanabilmi sözcüklerdir. En son de indi imiz nedene dayanarak, Arnavutça konu urlarının kümesinin Türkçe konu urlarının kitlesiyle konvensiyonal bir ekilde kabul edilen ilk temasları Osmanlı ordularının Balkan yarımadasında ba ladıkları fetihlerin ba langıç tarihinde¹ görmekteyiz.

Tarihî verilerde, dolayısıyla günümüz tarihçiler de, Osmanlıların Balkan yarımadasına ilk defa ayak bastıkları tarih konusunda kronolojik farklılıklar sergilenmektedir. 1347, 1349 ve 1352 yıllarında Sultan Orhan askerleri VI. Johan'ın askerlerinin yanında, Sırp ve Bulgar ordularına kar ı sava mak üzere Balkan topraklarına girdiler. Böylelikle, 1352 yılında Osmanlılar Gelibolu ehri yanındaki Cimpes kalesini ele geçirerek Avrupa kıtasında ilk topraklarına sahip olurlar. ki yıl sonra 1354 tarihinde Osmanlılar Gelibolu ehrini ve aradında bütün Dardanel bölegesini de ele geçirirler. Sultan I. Murat 1362-1389 yıllarında Balkanların daha da içerisine ilerleyerek yeni bölgeler, (bunlar arasında Arnavutların bölgelerini de) kale ve yerle im yerleri ele geçirdi. Fakat bu tarihlerden önce Arnavutça Türkçe dil ili kilerinin çok daha eski oldu unu kanıtlayan tarihler de vardır. Bizans mparatoru Paleolog III. Andronik (1328 – 1341 yıllarında Arnavut isyanını bastırmak için) Arnavutların en geli mi prensli i sayılan Berat bölgesi ve çevrelerine sava a çıkar. *Ordusunun çekirde i Osmanlı askerlerinden ibaret olan Bizans mparatoru, Ohri, Kolonja, Devoll* ehirlerini i gal ettikten sonra 1336'da Berat'a girer². (Arnavutluk'ta bulunan Berat kentin eski adı Belgrad - Beyaz ehir idi).

¹ Eqrem Çabej, *Për një shtresëzim kronologjik të turqizimave në shqipen*, SF 1975, No.4. s. 67.

² Akademia Shqiptare e Shkencave, *Historia e Popullit Shqiptar*, Toena, 2002, s. 238.

Arnavutçada yerle mi en eski Türkçe verintilerin ikinci grubunu, kanatimizce, ordu ve askerlikle ilgili sözcüklerdir. Bunlardan, *bori* – boru, *asqer* – asker, *jeniçer* – yeniçeri, *top* – top, *fital* – fitil, *kandil* – kandil, *daulle* – davul, *biçak* – bıçak, *hanxhar* – hancar, *jatagan* – yatagan, *satër* - satır gibi sözcükler bazılarıdır.

Meriç muharebesinden sonra Balkanlardaki prensler, bunlar arasında Arnavut prensler de, I. Murat'ın vasalları olur. Vasallı ın icap ettiği i artlara göre bu prensler sultana her yıl belli bir vergi ödemek ve sava durumlarında kendi ordularıyla I. Murat'ın askerleri yanında sava a katılmak zorundaydılar. Osmanlı ordularının Arnavut topraklarına, dolayısıyla kale, ehir ve kasabalarına ayak basmaları XIV. yy'ın 80'li yıllarına denk gelir. Rumeli beylerbeyi olan Timuta Pa a önderli inde Osmanlı orduları Sofya kentini ele geçirdikten sonra Arnavut ehirlerine do ru sefere çıkar. 1385 yılının Eylül ayında bu ordu Arnavut prensesi II. Balsha askerleri ile Savra ovasında (günümüz Lushnjë kenti) kar ı kar ıya gelir. II. Balsha'nın da ehit dü tü ü bu sava Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlanır³. Bu galibiyetten sonra *domino faktörü* misali Arnavut ehirlerinin ve kalelerinin ço u Osmanlı hâkimiyeti altına girer; bunlar sırasıyla Berat, Gjirokastër, Krujë kale- ehirleridir. 1386 yılında ise Osmanlılar Arnavutların en uzak yerle im yeri sayılan Nish (Ni) kentini ve 1387 yılında ise Selanik kalesini ele geçirirler. Fetihlerin hemen ardında, (birkaç durum hariç) bu ehir veya kalelerin yönetimi için O uz - Osmanlı idareciler tayin edilirdi. Bunlardan kimileri iltifaten, kimileri ise rütbe de i mesi ya da sürgün olarak aileleriyle birlikte göreve gelirlerdi⁴. Anla ılaca ı üzere, özellikle XIV yy. sonlarında ve XV. yy'ın ba larında, O uz – Osmanlı Türkleri Arnavutların co rafyasına yeni devlet idaresi, yeni kurumlar, yeni sosyal düzen ve yeni anlambilimsel de erleri ta ryan, Balkan halklarının da bütünüyle (az yukarıda dile getirdi imiz gibi) yeni tanı tı ı bir din, slam dinini de kurumsal bir ekilde getirmi lerdir. te, devlet idaresi ile ilgili olan ve günümüz Arnavutçasının da eski/eskimi sözcük de eri ta ryan sözcüklerden *kadi* – kadı, *hüqümet* – hükümet, *vali* – vali, *dilaver*, *dylaver* – dialver, *dizdar* – dizdar, *kala* – kale, *bajraktar* – bayraktar, *aga* – a a, *bej*, *bek*, *beg* – bey, *bimbash* – bimba ı, *nizam* – nizam, *at* – at vb. verintiler Türkçe kökenli sözcüklerin eskilik kronolojisine göre üçüncü grubu olu tururlar. Sözü gelmi ken, büyük Roma mparatorlu u döneminde de Arnavutluk co rafyasında onlarca kale yapıldı mı, in a edil ini ya da tamir edil ini ve adlarının Kështjella – Kastello, Castell ya da Kastrum (Ergirikasrı örne inde gördü ümüz gibi) olarak adlandırıldı mı biliyoruz. O uz – Osmanlı Türklerinin bölgeye girmesiyle bu adın *kale* olarak de i tirilmesi dilcilerin vurguladı ı önemli örneklerdendir. Arnavutluk'ta bu verinti ile Kalaja e Prezës, Kalaja e Dodës gibi yerle im adları da vardır.

Arnavutça ve Türkçe dil ili kilerinin 1385 – 1912 tarihleri arasında sınırlandı mı söyleyebiliriz⁵. Bu tarihler, Osmanlı Türklerinin Arnavutluk sınırlarında hâkim oldu u tarihlerdir ve Osmanlı Dönemi Türkçesi, yönetimin ve galibin dili oldu u için, bölgede konu ulan dil kar ısına, yani Arnavutçaya kar ı, bir *superstartum* durumdaydı. Fakat unu da belirtmek gerekir ki, bu uzun zaman zarfında bu bölgede sadece idari birimler kurulmadı. Osmanlı Türkleri bölgeye yeni bir hayat düzeni, ya ama tarzı kazandırdı ve özellikle e itim, hukuk, kültür kurumları sıfırdan in aa etti. Osmanlı mparatorlu u te kilatı ve devlet kurumlarının organizasyon ekli, tımar sistemine dayalı bir feodal askeri düzene dayalıydı. Birçok yatırım, (yatırım diyebilecekssek) merkezi planlanma ile de il bölgesel planlanma olarak gerçekleşiyordu. Bununla, yapılan yatırımların (cami, medrese, yol, köprü, Balkan ehirlerinde me hur olan camilerin yanında saat kuleleri vb.) parası hayırsever insanlar, tüccar ve esnaflardan kar ılanıyordu. XIV. asrın tımar

³ Akademia Shqiptare e Shkencave, **Historia e Popullit Shqiptar**, Toena, 2002, s. 261.

⁴ Halil nalcık, **Sureti Defteri Sancaki Arvanid**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 36.

⁵ Eqrem Çabej, age. s. 68.

sisteminin bölgede yayılma dinamiğini anlamak için ise elimizde sadece *Tahrir Defterleri* kaynak oldu u için burada fazla durmayaca ız.

Osmanlı Dönemi Türkçesi ve Arnavutça akraba olmayan iki dildi ve bilindi i üzere her ikisi de iki ayrı dil ailesine aittir. Arnavutça Hint Avrupa, Osmanlı Dönemi Türkçesi ise Altay Grubu dillerindedir. Osmanlı Dönemi Türkçesi, Arnavutçanın ses biliminde, biçim biliminde, söz diziminde ve anlam biliminde, yani dil bilgisinin her dalında çok belirgin ekilde etkili olmu tur⁶. Bu dönemde Türklerde çok mehur olan Ahmed Fakih, Yunus Emre vb.⁷ gibi airler çoktan beri eserlerini dünyaya tanıtmı olmalarına kar ılıklı, Arnavutçanın ilk yazılı eserine ise ancak 1555⁸ yılında rastlamaktayız. Bu manzara, bize, dilsel etkinin kaçınılmazlı mını ifade ediyor ve edebiyatıyla, idari, iktisadi ve askerî terimleriyle daha geli mi olan Osmanlı Dönemi Türkçesinin veren dil, Arnavutçanın ise alan dil durumunda oldu unu görmekteyiz.

Türkçe eklemeli dillerin en önde gelenlerindedir. Böylece, Arnavutçaya olan etkisi, ek vermeden olamazdı. Bunların en belirginleri (-xhi)-cı,(-ci, -cu, -cü), (-llëk) -lık, (-lik, -luk, -lük), (-llë) -lı, (-li, -lu, -lü) ve (-xhe) -ce, (-ca, -çe, -ça) yapım ekleri ve (-llar) -lar, -ler ço ul ekidir. Xhaxha – *xhaxhallarë* – amcalar, usta – *ustallarë* – ustalar, taksi – *taksixhi* – taksici, boya – *bojaxhi* – boyacı, Elbasan – *Elbasanlli* – Elbasanlı, merak – *merakli* – meraklı, fukara – *fukarallëk* – fukaralık vb., örnekler ölçünlü Arnavutçada çokça bulunmaktadır.

Arnavutçanın geleneksel olarak cümle yapısı özne – yüklem – nesne iken, Osmanlı Dönemi Türkçesinin ise özne – nesne – yüklemidir. Bu nedenledir ki, dil temasından do an etki, üstelik sözcükbilimsel düzlemde görülecektir. Günümüz Arnavutçasında 5000 kadar Türkçe kökenli sözcük bulunmakta; ölçünlü Arnavutçada ise bu sayı 1800'e inmektedir. Türkçe verintilerin leksiko-semantik da ılımına de inecek olursak ilk sıralarda dile getirdi imiz gibi *dinî*, *askeri*, ve *idari* verintiler yer almaktadır. Ardından *ev*, *aile* ve *ehir* hayatı ile verintiler gelir, bunlardan *qilar* - kiler, *sofër* – sofra, *baxhë* – baca, *gjerdek* – gerdek, *hambar* – hambar, *kafaz* – kafes, *qoshe*- kö e, *bohçe* – bohça, *çarçaf* – çarçaf, *legen* – le en, *perde* – perde, *dyshek* – dö ek, *jorgan* – yorgan, *penxhere* – pencere, *bodrum* – bodrum, *peshqir*- pe kir, *poste* – post, *postiqe* - postik, *qilim* – kilim; *çorap*- çorap, *papuçe* – papuç, *perçe* – perçe, *qylah* – küllah, *syjtjena* – sütyen, *shallvare* - *alvar*; *badihava* – bedava, *dyqan* – dükkân, *paha* – paha, *para* – para, *pazar* – pazar, *veresije* – veresiye, *qar* – kar, *sheqer* – ekker, *karvan* – kervan, *çarshi* – çar ı, *çezmë* – çe me, *han* – han, *mejhane* – meyhane, *saraj* – saray, *shatërvan* – adırvan, vb. en çok kullanılanlardır. Arnavutçadaki Türkçe verintilerin nicelik olarak alan da ılımı ise öyle yapılabilir:

Gıda ve a çılık; *burani* – burani, *jani* – yahni, *meze* – meze, *paçe* – paça, *pilaf* – pilaf, *qofte* – köfte, *sarma* – sarma, *trahana* – tarhana, *turshi* – tu u, *pelte* – pelte, *reçel* – reçel, *kavanoz* – kavanoz, *revani* – revani, *sheqerpare* - ekerpare, *bozë* - boza, *pekmez* - pekmez, *maja* - maya, *niseshte* - nisa ta, *sheqer* - ekker, *havan* - havan, *qepshe* - kepeçe, *tas* – tas, *tavë* – tava, *taze* – taze, *qebap* – kebab, *shishqebap* – i kebab, imambajëlldi – imambayıldı.

Kozmetik ve süs e yaları; *bërzylyk* – bilezik, *gjerdan* – gerdan, *maniqyr* – manikkür, *bojë* – boya, *këna* – kına, *myshk* – misk.

Müzikle ilgili verintiler; *qemane* – keman, *saze* – saz, *zurna* – zurna, *aheng* – ahenk.

⁶ Bu konu üzerinde yabancı dilbilimcilerden (Norbert Boretzky 1976, A.V. Desnickaja 1968, Kostas Kazazis 1972, Kr. Sandfeld 1930) ve Arnavut dilbilimcilerden (Eqrem Çabej 1976, Androkli Kostalari 1980, Tahir Dizdari 1968) onyıllar önce elimize önemli çalı malar bırakmı lardır.

⁷ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, 2005, s. 250.

⁸ *Me ari i Gjon Buzukut 1555*.

Zirat alanı; *bahçe* –bahçe, *bahçevan* – bahçevan, *zarzavate* – zarzavat.

Biyoloji alanı; *filizë* – filiz, *majdanoz* – maydanos, *bajame* – bajam, *fistiqe* – fıstık, *karpuz* – karpuz, *gonxhe* – gonca, *hurme* – hurma, *jasemin* – jasemin, *pambuk* – pamuk, *panxhar* – pancar, *patëllzhan* – patlıcan, *sheftali* – eftali, *zymbyl* – sümbül, *selvi* – servi, *misër* – mısır, *vishnjë* – vi ne, *kajsi* - kayısı.

n aat alanı; *qemer* – kemer, *qereste* – kereste, *direk* – direk, *tullë* – tu la.

Hayvanlar ve ku lar; *bilbil*, *bylbyl* – bülbül, *çakall* – çakall, *kumri* – kumru, *lejlek* – leylek.

Gemicilik ve marina; *direk* –direk, *gjemi* –gemi, *hambar* – ambar, *kiç* – kıç, *bash* – ba .

Akrabalık adları; *atë* – ata, *babë* – baba, *hallë* – hala, *dajë* – daya, *teze* – teyze.

Son sıraladı ımız verintilere gelince, yani akrabalık ile ilgili verintilerin sayısına ve sırasına dikkat edilirse Türkçeden Arnavutçaya bir tek *anne* ve *amca* sözcüklerin girmedini rahatlıkla fark edebilmekteyiz. Anne kelimesi Arnavutçada *mama*, *nëna* anlamına gelmektedir ve talyancadan geldi ini bu dili bilenler kolayca anlar; talyancası *mamma*, *nonna* demektir. Amca kelimesi ise Arnavutçada *xaxha* – (caca) anlamına gelmektedir. Bu sözcü ün ölçünlü talyancada anlamı *cio* (*xio*) olup, talyancanın lehçelerinde de *cacco* olarak kullanılması ise, Arnavutçada kullanılan *caca* – amca kelimesinin de talyancadan girdi ine dair üphe olu turmaya kesin bir delildir⁹. e, bu gibi dellilerden yolla çıkılarak Osmanlı Dönemi Türkçesinin Arnavutçaya olan etkisinin günümüz ölçünlü Türkçesinin kriterlerine göre de il de Anadolu’da konu ulan a ızların sözcük bilgisel ve dil bilgisel özelliklerinin kriterleri göz önünde bulundurularak de erlendirilmesi uygun olur. Ayrıca Osmanlı dönemi Türkçesinin sadece Arnavutçaya de il, Balkan co rafyasında konu ulan Bulgar, Sırp, Yunan, Bo nak dillerindeki etkisinin u ana kadar yapılan dil çalı malarında kaydedilen verilerin iki, hatta üç katına çıkarmak mümkündür. Arnavutçanın kuzey a ızlarında amca kelimesi için *axha* – aca ve *mixha* – mica sözcükleri kullanılmaktadır. İlk klinin yani *axha* (áca) varyantının, Türkçede kullanılan *amca* kelimesinden alınıp türetildi ini anlamak zor de ildir. *Mixha* (mica) varyantının ise, Manisa ve Ege bölgesinde kullanılan *emice* kelimesinden alınıp türetildi ini Diyalektoloji dersinde bir Türk ö rencim sevinçli bir ekilde “Hocam bugün *emicem* gelecek, onu havalimanına kar ılamaya gidece im, bana gelecek ders saati için müsaade verebilir misiniz, lütfen!” dememi olsaydı, *mica* verintisinin *emice* sözcünün kısaltılmı ekli oldu unu asla haberim olmayacaktı belki...

Dev irme sistemi ile güçlendiren Arnavutların Müslüman olması yolundaki çabalarında ki i adlarının stratejik bir etkisi vardır. Arnavut tımarlarından ve sipahilerinden, Edirne’de daha sonra stanbul Yeniçeri Oca nda yeti tirilmek üzere, alınan çocuklara slam tarihinin en önemli ahsiyetlerin isimleri takılıyordu. Ortaça dönemin Arnavutlarının ki i isimleri, ister dilbilimciler için, ister toplum ve budun bilimciler için, Dünya’da pek az misali bulunabilecek örnekler içerir. Bunlardan *Ahmed* i biri Jorgjit – Ahmed Yorgo o lu; *Veliu* i biri Kristos – Veli Kristos o lu; *Mahmud* i biri Anastasit – Mahmud Anastas o lu; *slami* i biri Pavllos – slam Pavlo o lu vb. gibi örnekler ço altılabilir. Arnavutlarca kullanılan Türkçe kökenli ahıs adlarında dilbilimde *dublete normative* normatif ikilik olarak adlandırılan dilsel olgu ile kar ı kar ıya kalmaktayız. Bununla, aynı insan ismi için morfo – fonolojik olarak iki varyanta rastlanması olayını görüyoruz; Aqif – Akif, Qemal – Kemal, Myqerem – Mükere, Eqrem – Ekrem, Kerim – Qerim ve Qerime – Kerime, Fiqret – Fikret vb, ki i adlarının her iki ekilleriyle Arnavutluk’ta ve Arnavutçanın konu uldu u kom u ülkelerde kullanılmaktadır.

⁹ Kristina Jorgaqi, *Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe: shek. XVI-XVII*, Botimet Toena, Tiranë 2001, s. 34.

Q'lu eklin O uz – Osmanlı askerleriyle ilk temaslar vesilesiyle girip ve bölgede Anadolu'dan göreve gelen idarecilerin kullanmakta oldukları ekliyle yerle ti i dü üncesindeyiz. Bunu ispatlayan en önemli delilimiz iki dilin ilk temasları anında kullanılan Türkçenin (1380 – 1450 yıllarından bahsettimizi hatırlatalım) hâlâ Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıyan bir türkçe olmasıdır. Bu dönemin Türkçesinin en belirgin özelliklerinden biri de Karıık Bir Dil olması, Eski ve Do u Türkçelerinde kullanılan dilbilgisel özellikler taşımasıdır. Osmanlı Dönemi ara tırmacılarının dedi i gibi bir 'olga – bolga ibaretince yazılmı 'eserlerin verildi i bir dildir¹⁰. Bunun için aynı ki i ismi için birden fazla morfonolojik örneklerin olması zamanın konu urları için tabii bir durum olsa gerek.

Bu olguyu aslında sadece ki i adlarında de il, –q (k'yu) sebirimini içeren hemen hemen bütün nesne adlarında yani Türkçe kökenli verintilerimizde görmekteyiz; *meleq* – melek, *helaq* – helak, *qafir* – kafir, *murebareq* – mubarek vb. verintiler Arnavutçada her iki varyantıyla kullanılmaktadır.

Özellikle, sadece Kuzey Do u Grubu a ızlarında k'nin q'ya dönü mesi ya da kullanılması ile olu turulan verintiler, Türkiye Türkçesi a ızlarının Arnavutçadaki izlerini en belirgin ekilde saklayan örneklerdir; *qeder* – keder, *qylaf* – külah, *qoshe*- kö e, *qorr* – kör, *qefin* – kefin, *qelepır* – kellebir, *dyqan* – dükkân, *qar* – kar, *qilim* – kilim, *qilar* - kiler bunlardan bazılarıdır.

Sıralamakta oldu umuz örneklerin en güzeli ise Türkiye ismi için kullanılan varyantlardır. Ölçünlü Arnavutçada *Turqia* olarak kullanılan Türkiye adı, Toskë lehçemizde *Turqi* – Gegë lehçemizde ise *Tyrki* – Türki olarak kullanılmaktadır. q' lu eklin Kuzey Do u Grubu A ız bölgesinden girdi ine, k' li eklinin ise Batı Grubu A ız bölgesinden girdi ine yani bu bölgelerde kullanılan dil varyantlarını kullananlarla temastan dolayı Arnavutçaya yerle ti ine inanmaktayız¹¹.

Yerli ve yabancı dilciler ise, Türkçeden Arnavutçaya giren birçok alıntının kökeninin, Arapça ve Farsça gibi, di er Do u dillerine ait oldu unu bildikleri için, Türkizm terimini yani Türkçe kökenli sözcük ya da verinti yerine, Orientalizm¹² do u kökenli sözcük ya da alıntı terimini kullanmayı tercih ederler; bunun nedenini ise, globale en dünyamızda yabancı sözcüklerin de erlendirilmesinde bir farklılı ma, yani eskiye göre daha olumlu bir bakı açısı olmasından dolayı yaparlar desek, do ruyu söylemi oluruz. *Her kelime bir Dünya*'dır diyen Michail Bahtin'in¹³ dü üncesine katılanlar, yabancı dillerdeki kendi dillerinin unsurlarını görünce, hemem bu sözcüklere yani kültürel de eri olan bu dil temasının do urdu u meyvalara sahip olmaya kalkı ırlar.

Arnavutçadaki Türkçe verintilerin morfo – fonolojik özelliklerini de erlendirdi imizde ise, biz bu sözcüklerde rastladığımız unsurların sadece ve sadece Türkiye Türkçesi a ızlarının özelliklerini ve Anadolu insanlarının Arnavut co rafyasına getirdikleri kültür örneklerini taşıdıklarını tespit etmekteyiz. Do rudur ki, Arnavutlar Do unun di er milletleriyle, Arap ve Fars gibi, birebir temasların eksikli ine ra men aralarındaki kültürel ili kiler kurmu lardır. Bu ili kiler, Müslümanlı ın kutsal kitabı olan Kuran'ın ve Farsçanın aheserlerinin Arnavutçaya çevrilmesiyle gerçekleş mi tir. Bu dillerin Arnavutçadaki etkisi ise Türkiye Türkçesi a ızlarının etkisine kar ı denizden bir damla gibidir ancak.

¹⁰ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Ne riyat, Ankara 2005, s. 241.

¹¹ Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması, A ız bölgelerinin sınırları ve diyalektolojik durumları ve Ana a ız gruplarını belirleyen özellikler için, bak: Leyla Karahan, *Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 630, Ankara 1996, s. 54, 97, 114.

¹² Lefe, E. *Vendi i orientalizmave ndër huazimet e shqipes*, SF, 1-4, 1993, s. 35.

¹³ Michail Bahktin, *The World and the Word*, MIT, New York 1996, s. 87.

Son de indi imiz nedene gelince, *pagan* yani putperest anlamı olan, Arnavutçadaki *gjaur* Farsça verintisinin giri i emblematik bir durumdur; bu sözcük 1920'lerde Arnavutluk'un ba bakarı olan Fan Noli'nin Ömer Hayyam'ın Rubailer adlı eserini çevirisi sırasında kullanımı tır¹⁴. Fakat aynı sözcü e *kaúrr – káurr*, *gavúr – gávur* olmak üzere dört kullanım ekliyle, sözlü ve yazılı Arnavutçada rastlamaktayız; sözcü ün anlamsal yapısı da: 1. Müslüman olamayan; 2. Hristiyan. *Gjaur* eklinin direkt olarak Farsçadan, Fan Noli'nin kalemi üzerinden Arnavutçaya girdi ine tereddütümüz yoktur. *kaúrr – káurr*, *gavúr – gávur* ekillerinin Osmanlı dönemi Türkçesi üzerinden girmi tir ve bu sözcük *gaur – gavur* ve *gjavurr* ekilleriyle hem Do u Grubu hem de Kuzey Do u grubu a ızlarında kullanılmaktadır.

Özellikle, gj- sesini (Osmanlıcada Kaf-ıı Farisi ile yazılan) sözcük ba nda bulunduran Türkçe verintilerimizde Kuzey Do u Grubu a zının etkisini net bir ekilde tespit etmekteyiz; *gjergjef – gergef*, *gjol – göl*, *gjemi – gemi*, *gjerdek – gerdek*, *gjerdan – gerdan*, *gjüm – güm* vb. örneklerinde görebilmekteyiz.

-g sesbirimini sözcük içerisinde bulunduran Türkçe kökenli verintilerde ise Do u Grubu a ızlarının özelli ini görüyoruz. Bu grupta g- ünsüzü iki ünlü arasında korunur veya bo umlanma noktasını daha geriye dip dama a do ru kaydırır, *aga – a a*, *legen – le en* vb. örneklerinde görüldü ü gibi.

-g sesbirimini sözcük sonunda bulunduran Türkçe kökenli verintilerin bir ba ka ilginç özelli i ise Türkiye Türkçesi a ızlarında görülen g'nin k'ye dönü mesi olayından dolayı, yukarıda örnek verdi imiz normatif ikilik ili kisinin özelliklerini bir kez daha *çiflig – çiflik*, *lambig – lambik* örnekleriyle kanıtlayabiliriz.

Türkiye Türkçesi a ızlarının Arnavutçadaki izlerini, Kuzeydo u ve kısmen de Do u a ızları arasında çok heceli sözcüklerin sonunda ı, u, ü ünlülerinin i – ye de i en; müftü – *myfti*, çar ı – *çarshi*, kutu – *kuti*, dolu – *dolli*, kumru – *kumri*, boru – *bori*, tapu – *tapi* vb. verintilerde de görmekteyiz.

Türkiye Türkçesi a ızlarının Arnavutçadaki izlerine sadece leksikolojik ve morfo-fonolojik verilere dayanarak de il, morfolojik ve sözdizimsel verilere dayanarak da ula mak mümkündür. Osmanlı dönemi Türkçesi kökenli sözcüklerimizin Arnavutçaya yerle mesi konusu için, onların artık sözlükçemizin bir parçası oldu unu ve alıntı olarak hissedilmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. *Baba*, *teyze*, *bori*, *gjerdan*, *tepsi*, *top*, *tenxhere*, *jastëk*, *para*, *tava*; *Qerim*, *Ahmet*, *Fiqret* gibi sözcüklere dayanan en büyük dilcimiz Eqrem Çabej "*Türkçe verintiler Arnavutçanın eti ve kemi i olmu tur artık*" diyerek konunun önemini vurgulamı tır¹⁵. Osmanlı dönemi Türkçesi verintileri zaman içerisinde Arnavutçanın bütün sözcesinin bir parçası olmu tur; özellikle ölçünlü Arnavutçada görülen, vurgunun son hecede olması¹⁶, Türkçede de aynı kuralı takip eden *penxheré – penceré*, *tenxheré – tenceré*, *kafé – kahvé*, *agá – a á*, *babá – babá* vb. sözcüklerin Arnavutçaya yerle mesi ve yapı ması, iki dil arasındaki uzun temaslardan kalan en önemli izdir.

¹⁴ Rrëmbyen mall, memuriet e ar
Dhe t'Urtin plak e t'urtët shkencëtar
E quajnë **Gjaur**, se s'beson prralla,
Se s'qas mi supet, si ata, samar

¹⁵ Shkurtaj, Gj. **Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe**, Tiranë 2003, s. 57.

¹⁶ Jorgji Gjinari dhe Gjovalin Shkurtaj, **Dialektologjia**, SHBLU, Tiranë, 2003, s. 112.

KAYNAKLAR

- Akademia e Shkencave Shqiptare (2002), **Historia e Popullit Shqiptar**, Toena, Tiranë.
- AKAR Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2005.
- BAHKTIN Michail, **The World and the Word**, MIT, New York 1996.
- ÇABEJ Eqrem, **Për një shtresëzim kronologjik të turqizmeve në shqipen**, SF 1975, No.4.
- DERJAJ Adriatik, **Rreth drejtshkrimit të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke**, ASHAK, Prishtinë 2008.
- GJINARI Jorgji ve SHKURTAJ Gjovalin, **Dialektologjia**, SHBLU, Tiranë 2003.
- **Historia e Përgjithshme e Bektashinjvet**, Tiranë, 1929.
- NALÇIK Halil, **Sureti defteri sancaki arvanid**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987².
- JORGAQI Kristina, **Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe: shek. XVI-XVII**, Botimet Toena, Tiranë 2001.
- KARAHAN Leylâ, **Anadolu A ızlarının Sınıflandırması**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:630, Ankara, 1996.
- LAFE Emil, **Vendi i orientalizmeve ndër huazimet e shqipes**, SF, 1-4, Tiranë, 1993.
- **Me ari i Gjon Buzukut 1555**.
- PULAHA Selami, **Defteri i regjistrit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485**, Tiranë, 1974.
- SHKURTAJ Gjovalin, **Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe**, Tiranë, 2003.